

Iz djela *Rasprava o ljudskoj prirodi. Pokušaj uvođenja eksperimentalne metode zaključivanja u predmete morala*

Izvornik: David Hume, *A Treatise of Human Nature* (urednik Ernest C. Mossner), Penguin Books, New York.

Prijevod: Vanda Božičević

O ideji nužne povezanosti

Objasnivši tako način na koji razmišljamo mimo naših neposrednih utisaka, pa zaključujemo da takvi pojedinačni uzroci moraju imati takve pojedinačne posljedice, moramo se vratiti nekoliko koraka unatrag kako bismo istražili pitanje koje nam se prvo postavilo, a koje smo usput ispustili, naime: kakvu ideju nužnosti imamo kad kažemo da su dva predmeta nužno povezana? S tim u vezi ponavljam ono što sam već često imao prilike primijetiti, naime to da moramo pronaći neki utisak iz kojeg nastaje ideja nužnosti, ako tvrdimo da doista imamo takvu ideju, zato što nemamo nijednu ideju koja ne bi bila izvedena iz utiska. U svrhu toga razmatram u kojim se predmetima obično pretpostavlja da leži nužnost, a pronašavši da se ona uvijek pripisuje uzrocima i posljedicama, obraćam pogled na dva predmeta o kojima se pretpostavlja da se nalaze u takvu odnosu i ispitujem ih u svim okolnostima kojima su podvrgnuti. Odmah zamjećujem da su u vremenskom i prostornom doticaju, te da predmet koji zovemo uzrokom *prethodi* onom što ga zovemo posljedicom. Ni u kom slučaju ne mogu ići dalje, niti mi je moguće otkriti bilo kakav treći odnos među tim predmetima. Proširujem stoga svoj vidokrug i zahvaćam nekoliko slučajeva u kojima zatječem slične predmete koji su uvijek u sličnom odnosu doticaja i slijeda. Na prvi pogled to izgleda kao da slabo služi mojoj svrsi. Razmišljanje o više slučajeva samo ponavlja iste predmete, pa iz toga nikad ne nastaje nova ideja. Daljnjim ispitivanjem, međutim, otkrivam da ponavljanje nije isto u svakom pojedinačnom slučaju, već da proizvodi nov utisak, a pomoću toga i ideju koju ću sada ispitati. Nakon čestog ponavljanja, naime, nalazim da je prilikom javljanja jednog od predmeta, um običajem *opredijeljen* primjećivati njegova uobičajenog pratioca, i to primjećivati ga u jačem svjetlu zbog njegova

odnosa s prvim predmetom. Taj utisak, dakle, odnosno ta *opredijeljenost* (uma), pribavlja mi ideju nužnosti.

Ne sumnjam da će ti zaključci na prvi pogled biti prihvaćeni bez teškoća, kao očigledni izvodi iz načela koja smo već ustanovili i često koristili pri našem zaključivanju. Ta očiglednost prvih načela i izvođenja mogla bi nas neoprezno privesti zaključku i skloniti nas da zamišljamo da on ne sadrži ništa izvanredno, ni vrijedno naše radoznalosti. Premda takva nesmotrenost može olakšati prihvaćanje tog zaključivanja, ona će također izazvati i njegovo lako zaboravljanje; zbog toga mislim da bi bilo prikladno upozoriti da sam ovdje upravo ispitao jedan od najtananijih filozofskih problema, *naime onaj koji se tiče moći i učinkovitosti uzroka*, a za koji su uvelike zainteresirane sve znanosti. Takvo će upozorenje prirodno pobuditi pozornost čitaoca i potaknuti ga da zatraži potpunije objašnjenje mog učenja, kao i dokaze na kojima je utemeljeno. Taj je zahtjev tako razborit da ne mogu odbiti da mu udovoljim, posebice stoga što se nadam da će ta načela, što se budu više ispitivala, zadobivati veću snagu i očiglednost.

Nijedno drugo pitanje nije, kako zbog svog značaja, tako i zbog težine, uzrokovalo više rasprava kako među starim, tako i među suvremenim filozofima, od onog koje se tiče učinkovitosti uzroka, odnosno onog svojstva zahvaljujući kojem nakon uzroka slijede njihove posljedice. Prije no što su se upustili u te rasprave, mislim da ne bi bilo neprikladno da su ispitali našu ideju učinkovitosti, koja je predmet spora. Upravo to nalazim načelnim nedostatkom njihova zaključivanja, koji ću ovdje nastojati nadoknaditi.

Započinjem primjedbom da su pojmovi *učinkovitost*, *djelatnost*, *moć*, *sila*, *energija*, *nužnost*, *povezanost* i *svojstvo proizvodnje* gotovo sinonimni; pa je stoga besmisleno bilo koji među njima koristiti za definiranje ostalih. Tom primjedbom umah odbacujemo sve pučke definicije moći i učinkovitosti što su ih filozofi predlagali, pa umjesto da tragamo za idejom u tim definicijama, morat ćemo je tražiti u utiscima iz kojih je izvorno izvedena. Ako se radi o složenoj ideji, ona je morala nastati iz složenih utisaka. A ako se radi o jednostavnoj, iz jednostavnih utisaka.

Vjerujem da je najopćenitije i najpopularnije objašnjenje tog problema ako kažemo da na temelju iskustva otkrivamo da u materiji nastaju brojni novi učinci, kao što su pokreti i promjene u tijelu, te zaključujemo da negdje mora postojati moć koja ih je

sposobna proizvesti, te naposljetku takvim premišljanjem stiže-mo do ideje moći i učinkovitosti. Da bismo se, međutim, uvjerali da je to objašnjenje više popularno no što je filozofsko, trebamo samo razmisliti o dva vrlo očigledna načela. *Prvo*, da razbor sam po sebi nikada ne može proizvesti bilo koju izvornu ideju, i *drugo*, da nas razbor, kao različit od iskustva, nikad ne može navesti da zaključimo da je uzrok ili svojstvo proizvođenja apsolutno neopodno za svaki početak postojanja. Oba ta razmatranja već su dovoljno objašnjena, pa se zato sada neće na njima dalje ustrajati.

Iz njih ću samo zaključiti da je ideja učinkovitosti, budući da nikada nije mogla biti potaknuta razborom, morala biti izvedena iz iskustva, i to iz nekih pojedinačnih slučajeva te učinkovitosti, koji su u um ušli uobičajenim kanalima osjetnog doživljaja ili razmišljanja. Ideje uvijek predstavljaju svoje predmete ili utiske; i *vice versa*, postoje neki predmeti koji su nužni za nastanak svake ideje. Ako dakle želimo steći bilo kakvu odgovarajuću ideju te učinkovitosti, moramo pronaći neki primjer u kojem je učinkovitost jasno uočljiva umu, a njeni postupci očiti našoj svijesti ili osjetnom doživljaju. Uskatom toga priznajemo da je ta ideja nemoguća i nestvarna, zato što je načelo urođenih ideja već opovrgnuto, pa ga danas učen svijet gotovo univerzalno odbacuje. Naš sadašnji zadatak, stoga, mora biti pronalaženje nekog načina prirodne proizvodnje, gdje djelovanje i učinkovitost uzroka mogu biti jasno pojmljeni i shvaćeni umom, bez bilo kakve opasnosti od nejasnosti ili pogreške.

U tom istraživanju nalazimo malo ohrabrenja u čudesnoj raznolikosti mnijenja onih filozofa koji su nastojali objasniti tajnu silu i energiju uzroka. Ima nekih koji tvrde da tijela djeluju pomoću svog supstancijalnog oblika; drugih koji tvrde da djeluju pomoću svojih akcencija ili kakvoća; više njih smatra da djeluju pomoću svoje materije i forme, ili pomoću forme i akcencija, ili pak pomoću izvjesnih od njih odjelitih vrlina i svojstava. Svi se ti nazori opet miješaju i mijenjaju na tisuće različitih načina, čineći vrlo vjerojatnim da nijedan od njih nema nimalo pouzdanosti ni očiglednosti, te da je pretpostaviti učinkovitost u bilo kojem poznatom svojstvu tijela potpuno neshvatljivo i neobjašnjivo. Očito je, naime, da filozofi ne bi nikad pribjegavali tako nejasnim i nesigurnim načelima da su dobili bilo kakvu zadovoljštinu u onom što je jasno i shvatljivo, posebice u takvoj stvari kao što je ova koja bi trebala biti predmetom najjednostavnijeg razumijevanja,

ako ne i predmetom osjetila. Sve u svemu, smijemo zaključiti da ni na jednom primjeru nije moguće pokazati načelo na kojem poživaju sila i djelatnost, pa su u toj pojedinosti na gubitku i najtanjanija i najprostija tumačenja. Ako bilo tko smatra prikladnim pobiti tu tvrdnju ne mora se puno mučiti iznalaženjem bilo kakvih dugačkih premišljanja, već neka nam odmah pokaže jedan primjer uzroka u kojem otkrivamo moć ili djelatno načelo. Takav smo izazov često prisiljeni koristiti zato što je to gotovo jedino sredstvo da se u filozofiji dokaže niječna tvrdnja.

Slab uspjeh koji su ostvarili svi pokušaji utvrđivanja te moći naposljetku je prisilio filozofe da zakluče kako su nam krajnja sila i učinkovitost prirode potpuno nepoznati, te kako za njima uzalud tragamo u svim poznatim kakvoćama materije. U tom su mnijenju gotovo jednodušni, pa je sva razlika što se otkriva među njihovim nazorima samo u zaključcima koji se iz njega mogu izvući. Neki od njih, naime, kao što su posebice *kartezijanci*, nakon što su kao načelo ustanovili to da smo s biti materije savršeno upoznati, iz toga vrlo prirodno zaključuju da materija nije obdarena nikakvom učinkovitošću, pa ne može sama po sebi prenijeti kretanje, niti proizvesti bilo koji od učinaka koji joj se pripisuju. Budući da se bit materije sastoji u protežnosti te budući da protežnost ne podrazumijeva zbiljsko kretanje, već samo pokretljivost; oni zaključuju da energija koja proizvodi kretanje ne može ležati u protežnosti.

Taj zaključak ih vodi drugom zaključku koji smatraju potpuno neizbježnim. Materija je, kažu oni, po sebi potpuno nedjelatna i lišena bilo kakve moći kojom bi mogla proizvesti, nastaviti, ili prenijeti kretanje. No, budući da su ti učinci očiti našim osjetilima, te budući da moć koja ih proizvodi mora negdje biti smještena, ona mora ležati u *Božanstvu*, ili božanskom biću koje u svojoj naravi sadrži svu odličnost i savršenstvo. To je božanstvo stoga prvi pokretač svemira koji ne samo što je prvo stvorio materiju i dao joj njen izvorni poticaj, već na isti način neprekidnim očitovanjem svemoći podržava njeno postojanje, te joj redom predaje sve te pokrete, razmještaje i svojstva kojima je obdarena.

To je mnijenje zasigurno vrlo neobično i vrijedno naše pozornosti, no vidjet će se da je suviše ispitivati ga na ovom mjestu, ako na tren razmislimo o tome kojom smo namjerom bili vođeni kad smo ga maločas spomenuli. Ustanovili smo kao načelo to da su sve ideje izvedene iz utisaka ili iz nekih prethodnih *zamjedbi*,

pa je stoga nemoguće da imamo bilo kakvu ideju moći i učinkovitosti, ukoliko ne možemo navesti neke primjere u kojima *zamjećujemo* očitovanje te moći. Pa kako se takvi primjeri u tijelu nikada ne mogu otkriti, *kartezijanci* su, polazeći od svog načela urođenih ideja, pribjegli vrhovnom duhu ili božanstvu, koga su smatrali jedinim djelatnim bićem u svemiru te neposrednim uzrokom svake promjene u materiji. Ako, međutim, priznamo da je načelo urođenih ideja lažno, iz toga slijedi da nam pretpostavka božanstva ne može umjesto njega poslužiti za objašnjenje ideje djelatnosti za kojom uzalud tragamo u svim predmetima koji su predočeni našim osjetilima, ili kojih smo na nutarnji način svjesni u svojim umovima. Ako je, naime, svaka ideja izvedena iz nekog utiska, ideja božanstva proistječe iz istog izvora, pa ako nijedan utisak, bilo osjetnog doživljaja, bilo razmišljanja, ne podrazumijeva nikakvu silu ni učinkovitost, onda je podjednako nemoguće otriti, pa čak i zamisliti, bilo kakvo slično djelatno načelo u božanstvu. Budući da su ti filozofi, stoga, zaključili da materija ne može biti obdarena učinkovitim načelom, jer je u njoj takvo načelo nemoguće otkriti, isti bi ih tok razmišljanja trebao navesti da ga isključe i iz vrhovnog bića. Ako, međutim, procijene da je takvo mnijenje besmisleno i nepobožno, kao što uistinu i jest, reći će im kako da ga izbjegnu: tako da u početku zakluče da nemaju nikakvu odgovarajuću ideju moći ili učinkovitosti u bilo kojem predmetu, jer ni u tijelu, ni u duhu, ni u višim, ni u nižim naravima nisu u stanju otkriti ni jedan slučaj te ideje.

Isti je zaključak neizbježan i na temelju pretpostavke onih koji tvrde učinkovitost drugih uzroka, te materiji pripisuju izvedenu, no stvarnu moć i energiju. Oni, naime, priznaju da ta energija ne leži ni u kakvim poznatim kakvoćama materije, pa još uvijek preostaje teškoća u vezi s porijeklom te ideje. Ako stvarno imamo neku ideju moći, mogli bismo je pripisati nekoj nepoznatoj kakvoći. No, budući da je nemoguće da se ta ideja izvede iz takve kakvoće, te budući da je ništa u poznatim kakvoćama ne može proizvesti, iz toga slijedi da se zavaravamo kad zamišljamo da posjedujemo bilo kakvu ideju te vrste na način na koji je obično razumijemo. Sve su ideje izvedene iz utisaka, i predstavljaju utiske. Mi nikad nemamo nijedan utisak koji sadrži bilo kakvu moć ili učinkovitost. Mi stoga nikad nemamo bilo kakvu ideju moći.

Neki tvrde da osjećajući energiju ili moć u svom vlastitom umu na taj način stječemo ideju moći, te to svojstvo prenosimo

na materiju u kojoj je nismo u stanju neposredno otkriti. Pokreti našeg tijela, naše misli i osjećaji uma (kažu oni) slijede našu volju, pa ne trebamo tražiti dalje kako bismo stekli ispravan pojam sile ili moći. Da se uvjerimo, međutim, koliko je pogrešno takvo zaključivanje, trebamo samo razmotriti da volja koja se tu smatra uzrokom, nije uočljivije povezana sa svojim posljedicama no što je to bilo koji materijalni uzrok sa svojom odgovarajućom posljedicom. Umjesto da se zamijeti povezanost između voljnog čina i pokreta tijela, mora se priznati da nijedna posljedica nije manje objašnjiva od moći i biti misli i materije. Pa tako ni carevanje volje nad umom nije shvatljivije. I tu je posljedica različita i odvojena od uzroka, te se ne može predvidjeti bez iskustva njihove stalne spojenosti. Našem umu možemo zapovijedati do izvjesnog stupnja, no mimo *toga* gubimo svaku vlast nad njim. I očito je da je nemoguće utvrditi točne granice naše ovlasti tamo gdje ne propitamo iskustvo. Ukratko, djelatnosti su uma, u vezi s tim pitanjem, iste kao i djelatnosti materije. Mi zamjećujemo samo njihovu stalnu spojenost i onkraj toga nikada ne možemo zaključivati. Nijedan nutarnji utisak nema neku vidljivu energiju u većoj mjeri no što je imaju vanjski predmeti. Budući da, stoga, filozofi priznaju da materija djeluje putem neke nepoznate sile, uzalud se nadamo da ćemo ideju sile steći propitujući naše vlastite umove.

Kao sigurno je načelo ustanovljeno da opće ili apstraktne ideje nisu ništa drugo doli pojedinačne ideje gledane pod određenim svjetlom, te da je prilikom razmišljanja o bilo kojem predmetu nemoguće isključiti iz naših misli kao iz prave prirode stvari sve pojedinačne stupnjeve kolikoće i kakvoće. Ako dakle posjedujemo bilo kakvu opću ideju moći, moramo biti u stanju zamisliti neke njene pojedinačne vrste; pa kako moć ne može opstojati sama za sebe, moramo je također biti u stanju smjestiti u neko pojedinačno biće i zamisliti to biće kao obdareno stvarnom silom i energijom, zahvaljujući kojima iz njegovih postupaka nužno slijedi pojedinačna posljedica. Moramo odjelito i posebice zamisliti povezanost između uzroka i posljedice, kao i biti u stanju proglasiti, jednostavno bacivši pogled na jednu stvar da će iz nje slijediti ona druga, odnosno da će joj prethoditi. To je istinski način poimanja pojedinačne moći u pojedinačnom tijelu; a kako je opća ideja nemoguća bez posebne, ako je druga nemoguća, izvjesno je da ni ona prva ne može nikada postojati. Ništa pak nije očiglednije no to da ljudski um ne može oblikovati takvu ideju dvaju predmeta

da bi mogao zamisliti bilo kakvu povezanost među njima, odnosno odjelito shvatiti moć ili učinkovitost pomoću koje su oni povezani. Takva bi povezanost zahtijevala dokaz i podrazumijevala bi da je potpuno nemoguće da jedan predmet ne slijedi, odnosno da možemo zamisliti da ne slijedi iz drugoga. Takvu smo, naime, vrst povezanosti već u svim slučajevima odbacili. Ako je bilo tko suprotnog mnijenja i misli da je zadobio pojam sile u bilo kojem pojedinačnom predmetu, želio bih da mi pokaže taj predmet. No dok ne sretnem takvu osobu, a nemam nade da ću je sresti, ne mogu se uzdržati od toga da zaključim da se mi, budući da nikada ne možemo odjelito zamisliti kako bi neka pojedinačna moć uopće mogla počivati u nekom pojedinačnom predmetu, ustvari zavaravamo zamišljajući da možemo oblikovati bilo koju sličnu opću ideju.

Pa tako, sve u svemu, možemo zaključiti da kad govorimo o bilo kojem biću, bilo ono više ili niže naravi, kao da je obdareno nekom moći ili silom, razmjernom nekoj posljedici, naime kad govorimo o nužnoj povezanosti među predmetima i pretpostavljam da ta povezanost ovisi o nekoj učinkovitosti ili energiji kojom su obdareni bilo koji od tih predmeta, ti, *tako upotrijebljeni* izrazi, nemaju uistinu nikakvo odjelito značenje, pa se samo koristimo uobičajenim riječima bez bilo kakvih jasnih i određenih ideja. Kako je, međutim, vjerojatnije da su ti izrazi izgubili svoje istinsko značenje time što smo ih *pogrešno upotrijebili* nego da nikada nisu imali nikakvo značenje, bilo bi u redu da se posvetimo drugom razmatranju na tu temu, kako bismo po mogućnosti otkrili narav i porijeklo ideja koje s njima povezujemo.

Pretpostavite da su nam predočena dva predmeta od kojih je jedan uzrok, a drugi posljedica; jasno je da na osnovi jednostavnog razmatranja jednog ili obaju predmeta nikad nećemo zamijetiti vezu kojom su sjedinjeni, niti ćemo biti u stanju s izvjesnošću proglasiti da među njima postoji neka povezanost. Ideju o uzroku i posljedici, o nužnoj povezanosti moći, sile, energije i učinkovitosti ne zadobivamo stoga na temelju bilo kojeg pojedinačnog slučaja. Da nikad nismo vidjeli drugo doli pojedinačnu spojenost predmeta koji su jedni od drugih potpuno različiti, nikada ne bismo bili u stanju oblikovati bilo koju sličnu ideju.

Zamislite, međutim, da promatramo brojne slučajeve u kojima su isti predmeti uvijek združeni zajedno; mi tad odmah zamišljamo neku povezanost među njima i počinjemo na temelju

jednog izvlačiti zaključke o onom drugom. Ta mnoštvenost sličnih slučajeva, dakle, čini samu bit moći odnosno povezanosti, i predstavlja izvor iz kojeg nastaje ta ideja. Da bismo, dakle, razumjeli ideju moći, moramo razmotriti tu mnoštvenost, pa mi stoga ništa više ne treba da dođem do rješenja teškoće koja nas je tako dugo zbunjivala. Zaključujem, naime, ovako: iz *samog* ponavljanja potpuno sličnih slučajeva ne može nikada nastati neka izvorna ideja, različita od onog što se može otkriti u svakom pojedinačnom slučaju. To je već primijećeno i očigledno slijedi iz našeg temeljnog načela *da su sve ideje preslikane iz utisaka*. Budući da je ideja moći nova izvorna ideja koju ne možemo naći ni u kojem pojedinačnom slučaju, a koja unatoč tome nastaje iz ponavljanja brojnih slučajeva, iz toga slijedi da to nije učinak ponavljanja *samog po sebi*, već da ono *otkriva* ili *proizvodi* nešto novo što predstavlja izvor te ideje. Kad ponavljanje ne bi otkrilo ni proizvelo nešto novo, naše bi se ideje njime mogle umnažati, no ne bi se proširivale preko toga što smo zadobili na temelju promatranja jednog jedinog slučaja. Svako proširenje (kao što je ideja moći ili povezanosti), stoga, koje nastaje iz mnoštvenosti sličnih slučajeva, preslikano je iz nekih učinaka mnoštvenosti, te će razumijevanjem tih učinaka i ono postati potpuno shvaćeno. Gdje god nalazimo da je ponavljanjem otkriveno ili proizvedeno nešto novo, tu moramo smjestiti moć i ne trebamo je nikada tražiti ni u jednom drugom predmetu.

Na prvom mjestu, međutim, biva očigledno da ponavljanje sličnih predmeta u sličnim odnosima slijeda i doticaja ne *otkriva* ni u jednom od njih ništa novo; jer iz njega, kao što smo već dokazali, ne možemo ništa zaključiti, niti to možemo pretvoriti u predmet bilo demonstrativnog bilo vjerojatnog zaključivanja. Čak i kad bismo pretpostavili da možemo izvući neki zaključak, on ne bi ništa značio u spomenutom slučaju, jer ni iz koje vrste zaključivanja ne može proizaći nova ideja, kao što je ideja moći. Kad god, naime, zaključujemo, moramo prethodno imati jasne ideje koje mogu postati predmetom našeg zaključivanja. Pojam uvijek prethodi razumijevanju, pa gdje je on nejasan, razumijevanje je nesigurno, gdje pojam promašuje, i razumijevanje mora također promašiti.

Drugo, izvjesno je da to ponavljanje sličnih predmeta u sličnim okolnostima ne *proizvodi* ništa novo ni u tim predmetima, niti u bilo kojem vanjskom tijelu. Spremno će se, naime, dopustiti

da su brojni slučajevi spojenosti sličnih uzroka i posljedica sami po sebi potpuno neovisni, pa je tako prenošenje pokreta, koje zamjećujem da sad proizlazi iz sraza dviju biljarskih kugli, potpuno odjelito od onog što sam ga vidio da proizlazi iz takvog poticaja prije dvanaest mjeseci. Ti poticaji nemaju nikakvog utjecaja jedan na drugi. Oni su potpuno odvojeni vremenski i prostorno, pa je jedan mogao postojati i prenijeti pokret mada drugi nikad nije postojao.

Ni u kojim predmetima nije, dakle, njihovom stalnom spojenošću i nenarušenom sličnošću njihova odnosa slijeda i doticaja, ništa novo ni otkriveno ni proizvedeno. Iz te sličnosti, međutim, izvedene su ideje nužnosti, moći i učinkovitosti. Te ideje, dakle, ne predstavljaju ništa što pripada ili bi moglo pripadati stalno spojenim predmetima. Tom se dokazu, u svakom pogledu u kojem ga možemo ispitati, neće moći ništa prigovoriti. Slični slučajevi još uvijek predstavljaju prvi izvor naše ideje moći i nužnosti; istovremeno oni svojom sličnošću ni na koji način ne utječu jedan na drugi, niti na bilo koji vanjski predmet. Moramo se stoga okrenuti na neku drugu stranu kako bismo pronašli porijeklo te ideje.

Premda brojni slični slučajevi iz kojih nastaje ideja moći nemaju nikakva uzajamna utjecaja, niti mogu *u predmetu* proizvesti bilo koje novo svojstvo koje bi moglo postati uzorak te ideje, unatoč tome, *opažanje* te sličnosti proizvodi *u umu* nov utisak, koji predstavlja njen pravi uzorak. Opazivši, naime, sličnost u dovoljnom broju slučajeva mi odmah osjetimo navedenost uma da s jednog predmeta prijeđe na njegova uobičajenog pratioca i da ga zbog tog odnosa pojmi u jačem svjetlu. Ta opredjeljenost jedini je učinak sličnosti, pa je zbog toga nužno isto što i moć ili učinkovitost, ideja koja je izvedena iz sličnosti. Brojni slučajevi sličnih spojenosti vode nas do pojma moći i nužnosti. Ti su slučajevi sami po sebi međusobno potpuno odjeliti, i ne udružuju se nigdje doli u umu koji ih zapaža i razbire njihove ideje. Nužnost je stoga učinak tog zapažanja, pa ne predstavlja ništa drugo doli unutarnji utisak uma, odnosno opredjeljenost da prenosi naše misli s jednog predmeta na drugi. Ukoliko je ne razmotrimo na taj način, nećemo nikada imati ni najmanje pojma o njoj, a nećemo je biti u stanju pripisati ni vanjskim ili unutarnjim predmetima, ni duhu ni tijelu, ni uzrocima ni posljedicama.

Nužna povezanost između uzroka i posljedica temelj je našeg izvođenja jednog iz drugog. Temelj našeg izvođenja prijelaz je koji

nastaje iz njihove uobičajene udruge. Oni, dakle, predstavljaju jedno te isto.

Ideja nužnosti nastaje iz nekog utiska. Naša osjetila ne prenose nam nijedan utisak iz kojeg bi mogla nastati ta ideja. Ona, dakle, treba biti izvedena iz nekog unutarnjeg utiska, odnosno iz utiska razmišljanja. Ne postoji međutim nijedan unutarnji utisak koji bi bio povezan s tom stvari, osim sklonosti koju proizvodi navika da prelazimo s nekog predmeta na ideju njegova uobičajenog pratioca. To je, stoga, ono što čini bit nužnosti. Sve u svemu, nužnost je nešto što postoji u umu, a ne u predmetima; i nikad ne možemo oblikovati ni najbljeđu ideju razmatrajući je kao svojstvo tijela. Ili nemamo nikakvu ideju nužnosti, ili je nužnost tek opredijeljenost misli da prelazi s uzroka na posljedice, i s posljedica na uzroke, u skladu s njihovom iskušanom udrugom

Pa kao što nužnost, koja čini da je dva puta dva jednako četiri, ili da su tri kuta u trokutu jednaka dvama pravim kutovima, leži samo u činu razumijevanja pomoću kojeg razmatramo i uspoređujemo te ideje; na sličan način nužnost ili moć, koja udružuje uzroke i posljedice, leži u opredijeljenosti uma da prelazi s jednih na druge. Učinkovitost ili energija uzroka nije smještena ni u samim uzrocima, niti u božanstvu, niti u zajedničkom javljanju tih dvaju načela, već u potpunosti pripada duši koja razmatra udrugu dvaju ili više predmeta u prošlim slučajevima. Tu je smještena prava moć uzroka, zajedno s njihovom povezanošću i nužnošću.

Osjećam da je od svih tih paradoksa, koje sam imao, i koje ću imati prilike izlagati tijekom ove rasprave, sadašnji najžešći, te da se mogu nadati da će biti prihvaćen i da će prevladati okorjele predrasude čovječanstva jedino zahvaljujući pouzdanom dokazu i zaključivanju. Koliko li samo često moramo, prije no što se pomirimo s tim učenjem, sebi ponavljati *da* nam puki pogled na bilo koja dva predmeta ili postupka, bez obzira na to u kakvom su odnosu, nikada ne može dati ideju moći, niti njihove međusobne povezanosti, *da* ta ideja nastaje iz ponavljanja njihove udruge, *da* to ponavljanje u tim predmetima ništa ne otkriva, niti uzrokuje, već ima utjecaj samo na um putem uobičajenog prijelaza koji proizvodi, te *da* je taj uobičajeni prijelaz, stoga, isto što i moć i nužnost, koje su u skladu s tim svojstva zamjedbi, a ne predmeta, svojstva koje iznutra osjeća duša, a ne koja zamjećujemo izvana u tijelima? Svaku izvanrednu stvar obično prati čuđenje, koje

odmah prelazi u najveći stupanj poštovanja ili prezira, ovisno o tome odobravamo li taj predmet ili ga ne odobravamo. Jako se bojim da će, unatoč tome što mi se prethodno zaključivanje čini najkraćim i najodlučnijim što ga mogu predočiti, kod većine čitalaca prevladati pristranost uma, koja će ih opteretiti predrasudom protiv izloženog učenja.

Lako je objasniti tu protivnu sklonost. Obično primjećujemo da um ima veliku sklonost da se proširi na vanjske predmete te da im pridruži svaki unutarnji utisak što ga oni izazivaju, što se uvijek javlja istovremeno dok se ti predmeti otkrivaju osjetilima. Pa tako, kao što nalazimo da izvjesni zvuci i mirisi uvijek prate izvjesne vidljive predmete, mi prirodno predočujemo spojenost tih predmeta i svojstava, i to čak i na istom mjestu, mada su ta svojstva takve naravi da ne dopuštaju nikakvu sličnu spojenost, te ustvari ne postoje nigdje. No o tome ću potpunije govoriti kasnije. U međuvremenu bit će dovoljno primijetiti da je ista sklonost razlogom zašto pretpostavljamo da nužnost i moć leže u predmetima koje razmatramo, a ne u našem umu koji ih razmatra. Unatoč tome, ne možemo oblikovati ni najbljeđu ideju tog svojstva ako je ne shvatimo kao opredijeljenost uma da prelazi s ideje nekog predmeta na ideju njegova uobičajena pratioca.

Međutim, mada je to jedino razborito objašnjenje nužnosti što ga možemo dati, protivan je pojam gore spomenutim načelima tako zakovan u naš um da ne sumnjam kako će mnogi moje mišljenje shvatiti kao neobično i smiješno. Što! Učinkovitost uzroka da leži u opredijeljenosti uma! Kao da uzroci ne djeluju potpuno neovisno o umu, i kao da ne bi nastavili djelovati čak i kad ne bi postojao um koji bi o njima razmišljao i zaključivao. Djelovanje misli moglo bi doduše ovisiti o uzrocima, ali ne i uzroci o misli. To znači obrnuti red prirode i smatrati sekundarnim ono što je uistinu primarno. Svakom je djelovanju razmjerna neka moć, i ta moć mora biti smještena u tijelu koje djeluje. Ako moć uklonimo iz jednog uzroka, moramo je pripisati drugom. No ukloniti je iz svih uzroka i pripisati je biću koje s uzrokom i posljedicom nije ni na koji način povezano, osim što ih zamjećuje, potpuno je besmisleno i protivno najizvjesnijim načelima ljudskog razbora.

Na sve te dokaze mogu samo odgovoriti da je taj slučaj vrlo sličan onom kad bi slijepac nastojao otkriti puno besmislica u pretpostavci da crvena boja nije isto što i zvuk trube, odnosno da svjetlost nije isto što i čvrstoća. Ako uistinu nemamo nikakve ide-

je moći ni učinkovitosti u bilo kojem predmetu, niti bilo kakve stvarne povezanosti između uzroka i posljedica, malo će nam koristiti dokazivanje da je učinkovitost nužna pri svakom djelovanju. Tako govoreći sami ne razumijemo što pod time podrazumijevamo, već neznačajki brkamo ideje koje su jedna od druge potpuno odjelite. Ja sam uistinu spreman priznati da bi mogle postojati brojne kakvoće kako materijalnih, tako i nematerijalnih predmeta s kojima nismo nimalo upoznati; pa ako poželimo da ih nazovemo *moć* ili *učinkovitost*, to će na svijet imati malo učinka. No kad, umjesto da pojmovima moći i učinkovitosti podrazumijevamo ta nepoznata svojstva, njima označimo nešto o čemu imamo jasnu ideju koja je nespojiva s predmetima na koje ju primjenjujemo, javljaju se nejasnoća i zabluda, te bivamo zavedeni pogrešnom filozofijom. To je slučaj kad opredijeljenost misli prenosimo na vanjske predmete i pretpostavljamo da među njima postoji stvarna shvatljiva povezanost, mada je to svojstvo koje može pripadati samo umu koji ih razmatra.

A što se tiče toga što bi se moglo reći, naime da su djelovanja u prirodi neovisna o našoj misli i premišljanju, to dopuštam, pa sam u skladu s tim primijetio da predmeti stoje jedan prema drugom u odnosu doticaja i slijeda; da možemo primijetiti da slični predmeti u brojnim slučajevima stoje u istim odnosima, te da je sve to neovisno i da prethodi postupcima razumijevanja. Ako, međutim, idemo i dalje pa tim predmetima pripišemo moć ili nužnu povezanost, to je nešto što u njima ne možemo nikada opaziti, već ideju o tome izvlačimo iz onog što iznutra osjećamo razmišljajući o njima. I s tim idem tako daleko da sam spreman da moje sadašnje premišljanje pretvorim u primjer toga, i to mudrovanjem koje neće biti teško shvatiti.

Kad nam je predočen bilo koji predmet, on um neposredno navodi na živu ideju predmeta koji obično zatječemo kako ga prati, i ta opredijeljenost uma stvara nužnu povezanost tih predmeta. No kad naše gledište s predmeta pomaknemo na zamjedbe, u tom slučaju utisak smatramo uzrokom, a živu ideju posljedicom, dok je njihova nužna povezanost nov osjećaj opredijeljenosti da prijedemo s ideje jednog na ideju drugog. Načelo združivanja naših unutarnjih zamjedbi podjednako je neshvatljivo kao i ono vanjskih predmeta, i nije nam ni na koji drugi način poznato osim po iskustvu. Priroda, pak, i učinci iskustva već su bili dovoljno ispitani i objašnjeni. Ono nam nikada ne daje nikakav uvid u

unutarnju građu djelatnog načela predmeta, već samo svikava um da prijeđe s jednog na drugi.

Sada je vrijeme da zbrojimo sve različite dijelove ovog zaključivanja te da, udružujući ih, stvorimo točnu definiciju odnosa između uzroka i posljedice, koji predstavlja temu sadašnjeg ispitivanja. Red kojim prvo ispitujemo naše zaključke iz odnosa prije no što smo objasnili sam odnos, ne bi bio oprostiv da je bilo moguće napredovati nekom drugačijom metodom. No, budući da priroda tog odnosa u toj mjeri ovisi o tom zaključivanju, bili smo prisiljeni da napredujemo na taj prividno neprirodan način, koristeći se pojmovima prije no što smo bili u stanju definirati ih, ili utvrditi njihovo značenje. Sada ćemo ispraviti tu grešku dajući točnu definiciju uzroka i posljedice.

Mogu se dati dvije definicije tog odnosa koje se razlikuju samo u tome što predočuju različit pogled na isti predmet, i što nas navode da ga razmatramo bilo kao *filozofski* ili kao *prirodan* odnos, kao usporedbu dviju ideja, ili kao njihovu međusobnu povezanost. Uzrok možemo definirati kao „predmet koji prethodi drugom i s njim je u doticaju, pri čemu su svi predmeti koji sličie onom prvom dovedeni u slične odnose prethođenja i doticaja s onim predmetima koji sličie onom drugom”. Ako se ta definicija procijeni kao nedostatna, jer je izvedena iz predmeta koji su strani uzroku, možemo je nadomjestiti drugom definicijom, naime: „uzrok je predmet koji prethodi drugom i s njim je u doticaju, te je s njim tako udružen da ideja jednog um opredjeljuje na stvaranje ideje drugog, a utisak jednog na stvaranje življe ideje onog drugog.” Ako se i ta definicija odbaci iz istog razloga, ne znam drugog lijeka doli da je osobe koje izraze takvu istančanost nadomjestite prikladnijom definicijom. Što se mene tiče, moram priznati svoju nesposobnost za takav pothvat. Kad s krajnjom točnošću ispitujem predmete koji se obično zovu uzrocima i posljedicama, pri razmatranju jednog jedinog slučaja nalazim da jedan predmet prethodi drugom i da je s njim u doticaju, a proširujući pogled na razmatranje više slučajeva, nalazim samo da se slični predmeti stalno nalaze u sličnim odnosima slijeda i doticaja. Ako, pak, razmotrim utjecaj te stalne spojenosti, zamjećujem da takav odnos ne može nikad postati predmetom zaključivanja, ni djelovati na um, osim putem navike koja našu uobrazilju opredjeljuje na vršenje prijelaza s ideje jednog predmeta na ideju njegovog uobičajenog pratioca, odnosno s utiska jednog na življu ideju onog

drugog. Koliko god se takvo mišljenje može činiti čudnim, mislim da je jalovo da se mučim bilo kakvim daljim ispitivanjem ili zaključivanjem o toj temi, već ću se pouzdati u njih kao u ustanovljene maksime.

Bilo bi prikladno da, prije no što napustimo tu temu, izvedemo iz nje još neke zaključke pomoću kojih možemo ukloniti brojne predrasude i popularne zablude koje su uvelike prevladavale u filozofiji. Iz spomenutog učenja možemo izvesti pouku da su svi uzroci iste vrste te, posebice, da nema temelja ono razlikovanje što ga obično prave između djelatnih uzroka i uzroka *sine qua non*; odnosno između djelatnih i formalnih, tvarnih, egzemplarnih i konačnih uzroka. Budući da je, naime, naša ideja učinkovitosti izvedena iz stalne spojenosti dvaju predmeta, gdje god se ona zapaža, uzrok je djelatan; a tamo gdje je nema nikada ne može biti bilo kakvog uzroka. Iz istog razloga moramo odbaciti razlikovanje između *uzroka* i *povoda*, ako se podrazumijeva da označavaju nešto različito. Ako se pri onom što zovemo povodom podrazumijeva stalna spojenost, onda je to pravi uzrok. A ako ne, to uopće nije nikakav odnos, pa se iz toga ne može izvesti nikakav dokaz, ni zaključivanje.

Drugo, isti će nas tijekom premišljanja navesti da zaključimo kako postoji samo jedna vrsta *nužnosti*, kao što postoji samo jedna vrsta uzroka, pa da je uobičajeno razlikovanje između *moralne* i *fizičke* nužnosti bez bilo kakvog prirodnog utemeljenja. To jasno proizlazi iz prethodnog objašnjenja nužnosti. Fizičku nužnost sačinjava stalna spojenost predmeta, praćena opredijeljenošću uma. Uklanjanje toga isto je što i *slučaj*. Budući da predmeti moraju ili biti združeni ili ne biti, i da um mora ili biti opredijeljen ili ne biti opredijeljen da prijeđe s jednog predmeta na drugi, nemoguće je dopustiti bilo kakvu sredinu između slučaja i apsolutne nužnosti. Oslabljanjem te spojenosti i opredijeljenosti nećete izmijeniti prirodu nužnosti; jer čak i pri djelovanju tijela, pri različitim stupnjevima stalnosti i snage, ne proizvode se različite vrste tog odnosa.

Razlikovanje koje često pravimo između *moći* i njenog *očito- vanja* podjednako je neutemeljeno.

Treće, sada bismo mogli biti u stanju u potpunosti prevladati odbojnost koju prirodno osjećamo protiv prethodnog premišljanja kojim smo nastojali dokazati da nužnost uzroka kojim započinje postojanje nije utemeljena na bilo kakvim dokazima, ni demon-

strativnim, ni intuitivnim. Takvo se mnijenje neće činiti čudnim nakon prethodnih definicija. Ako uzrok definiramo kao *predmet koji prethodi drugom i s njim je u doticaju, pri čemu su svi predmeti koji sliče onom prvom dovedeni u slične odnose prvenstva i doticaja s onim predmetima koji sliče onom drugom*, možemo lako pojmiti da nema nikakve apsolutne ni metafizičke nužnosti da bi svako započinjanje postojanja trebalo biti praćeno takvim predmetom. Ako uzrok definiramo kao *predmet koji prethodi drugom i s njim je u doticaju, te je u uobrazilji s njim tako udružen da ideja jednog um opredjeljuje na stvaranje ideje drugog, a utisak jednog na stvaranje življe ideje onog drugog*, imat ćemo još manje teškoća da prihvatimo to mnijenje. Takav je utjecaj na um sam po sebi potpuno čudnovat i neshvatljiv, pa ne možemo biti sigurni u njegovu stvarnost, osim na temelju iskustva i promatranja.

Kao četvrti izvod dodajem da nikad nećemo moći imati razloga vjerovati da postoji bilo koji predmet o kojem nismo u stanju stvoriti neku ideju. A budući da je sve naše zaključivanje glede postojanja izvedeno iz uzročnosti, a sve naše zaključivanje o uzročnosti izvedeno iz iskustva spojenosti predmeta, a ne iz bilo kakvog zaključivanja ili razmišljanja, isto iskustvo mora nam dati pojam tih predmeta i ukloniti svaku tajnovitost iz naših zaključaka. To je toliko očito da bi jedva zaslužilo našu pozornost kad se ne bi radilo o tome da predusretne izvjesne primjedbe koje bi se mogle izvesti protiv narednih premišljanja o materiji i supstanciji. Ne trebam primijetiti da se ne zahtijeva potpuno znanje predmeta, već samo znanje onih kakvoća o kojima vjerujemo da postoje.

*Pravila po kojima treba prosuđivati
o uzrocima i posljedicama*

Prema prethodnom učenju ne postoje predmeti o kojima bismo, pukim razgledavanjem, ne savjetujući se s iskustvom, mogli utvrditi da su uzroci bilo kojih drugih predmeta; i ne postoje predmeti o kojima na isti način možemo s izvjesnošću utvrditi da ne predstavljaju uzroke. Bilo koja stvar može proizvesti bilo što. Stvaranje, uništenje, kretanje, razbor, volja; svi oni mogu nastati jedni iz drugih, ili iz bilo kojeg drugog predmeta koji možemo zamisliti.

A to nam se neće činiti čudnim ako usporedimo dva gore objašnjena načela, naime *da je uzročnost određena stalnom spojenošću predmeta, i da, pravo govoreći, nijedan predmet nije suprotan drugom, osim postojanje nepostojanju*. Kad predmeti nisu suprotni, ništa ih ne sprečava da budu u stalnoj spojenosti, a uzrok i posljedica u potpunosti ovise o tom odnosu.

Budući da, stoga, svaki predmet može postati uzrok ili posljedica bilo kojeg drugog predmeta, bilo bi dobro utvrditi neka opća pravila pomoću kojih bismo mogli znati kada on to uistinu i jest.

(1) Uzrok i posljedica moraju biti u prostornom i vremenskom doticaju.

(2) Uzrok mora prethoditi posljedici.

(3) Između uzroka i posljedice mora postojati stalna združnost. Taj odnos uglavnom i sačinjava to svojstvo.

(4) Isti uzrok uvijek proizvodi istu posljedicu, a ista posljedica uvijek nastaje iz istog uzroka. To načelo izvodimo iz iskustva i ono predstavlja izvor većine filozofskih premissljanja. Kad, naime, pomoću nekog jasnog eksperimenta otkrijemo uzroke ili posljedice nekog fenomena, mi odmah svoje zapažanje proširujemo na svaki fenomen iste vrste, ne čekajući na stalno ponavljanje iz kojeg je izvedena prva ideja tog odnosa.

(5) Postoji još jedno načelo koje ovisi o tome, naime da kad više različitih predmeta proizvede istu posljedicu, to mora bivati pomoću nekog svojstva o kojem otkrivamo da im je zajedničko. Slične posljedice, naime, podrazumijevaju slične uzroke, pa uzročnost uvijek moramo pripisati okolnosti u kojoj otkrivamo sličnost.

(6) Sljedeće je načelo utemeljeno na istom razlogu. Razlika među posljedicama dvaju sličnih predmeta mora proizlaziti iz one pojedinosti po kojoj se oni razlikuju. Budući da slični uzroci uvijek proizvode slične posljedice, kad se u nekom slučaju naše očekivanje ne ostvari, moramo zaključiti da ta nepravilnost proizlazi iz neke razlike među uzrocima.

(7) Kad se neki predmet povećava ili smanjuje zajedno s povećanjem ili smanjenjem njegova uzroka, to treba smatrati složenom posljedicom, izvedenom iz udruge više različitih posljedica koje nastaju iz više različitih dijelova uzroka. Ovdje se pretpostavlja da odsustvo ili prisustvo jednog dijela uzroka uvijek prati odsustvo ili prisustvo razmjernog dijela posljedice. Ta stalna spojenost dostatno dokazuje da je jedan dio uzrokom drugog. Mora-

mo, međutim, biti na oprezu da ne izvučemo zaključak iz malog broja eksperimenata. Izvjestan stupanj topline pruža ugodu; ako smanjite tu toplinu, ugoda se smanjuje; no iz toga ne slijedi da će se, ako je povećate iznad određenog stupnja, i ugoda na sličan način povećati; jer utvrđujemo da se ona tad pretvara u bol.

(8) Osmo i posljednje pravilo koje ću zapaziti jest da neki predmet, koji neko vrijeme postoji u svojoj potpunoj dovršenosti bez bilo kakve posljedice, nije jedini uzrok te posljedice, već zahtijeva pomoć nekog drugog načela, koje bi moglo unaprijediti njegov utjecaj i djelovanje. Slične posljedice, naime, nužno slijede iz sličnih uzroka, a ako se njihov vremenski i prostorni doticaj na trenutak prekine, to pokazuje da ti uzroci ne predstavljaju sveukupne uzroke.

To je logika koju smatram prikladnom za primjenu u mom zaključivanju; a možda čak ni to nije bilo nužno, jer bi nam to mogla već pribaviti prirodna načela našeg razumijevanja. Naše skolastičke pametne glave i logičari ne pokazuju dovoljnu nadmoćnost nad pukom i njegovim razborom i sposobnošću da bi nas naveli da ih oponašamo nudeći dugačak sustav pravila i propisa koji bi trebali upravljati našim prosuđivanjem u filozofiji. Sva pravila takve naravi vrlo je lako izmisliti, ali krajnje teško primijeniti, pa čak i eksperimentalna filozofija, koja izgleda najprirodnija i najjednostavnija od svih drugih, zahtijeva krajnji napon ljudske prosudbe. Budući da je svaki prirodni fenomen složen i modificiran brojnim različitim okolnostima, da bismo stigli do odlučujuće točke, moramo pažljivo odvojiti sve što je suvišno i pomoću novih eksperimenata ispitivati je li svaka pojedinačna okolnost prvog eksperimenta bila bitna za njega. I ti novi eksperimenti podliježu raspravi iste vrste, pa se stoga za ustrajanje u našem ispitivanju zahtijeva krajnja postojanost i krajnja pronicavost kako bismo izabrali pravi put među mnogim putovima koji su nam predočeni. Ako to važi čak i za prirodnu filozofiju, to će još više važiti za moralnu, gdje su okolnosti još puno složenije, i gdje su pogledi i mišljenja koja su bitna za bilo koju radnju uma tako skrivena i nejasna da često izmiču našoj najstrožoj pažnji, te nisu samo u svojim uzrocima neobjašnjiva već su nam u svom postojanju nepoznata. Bojim se da bi mali uspjeh do kojeg dolazim u svojim ispitivanjima mogao tu primjedbu opteretiti prizvukom isprike prije nego prizvukom umišljenosti.